

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ РІЗНИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ГАРМОНІЙНО РОЗВИНЕНА ОСОБИСТІТЬ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ»: ДУХОВНІ ТА ФІЗИЧНІ КОМПОНЕНТИ

Пангелова Наталія

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Анотація

В статті освітлені аспекти проблеми комплексного розвитку личности ребенка, что требует определения понятия «гармонично развитая личность», уточнения степени формирования личности ребенка дошкольного возраста. Структура личности ребенка – дошкольника определяется такими компонентами: детское мировоззрение, базовые качества, потребностно-мотивационная сфера, самосознание, эмоциональная сфера, волевая сфера, физическое состояние. Определяющее значение для их становления имеет своевременное развитие моторики и усложнение двигательной деятельности ребенка. Проведенный теоретический анализ позволяет говорить про то, что гармонически развитая личность ребенка дошкольного возраста – это результат интеграции его двигательных, когнитивных и социально-моральных компонентов, которые соответствуют возрастным нормам развития ребенка на определенном этапе онтогенеза. Проведенные исследования подтверждают широкие возможности физического воспитания в плоскости оптимального воздействия на личностное развитие ребенка. Однако пути такого воздействия еще недостаточно изучены и требуют дальнейшей разработки.

Ключевые слова: личность,

гармоническое развитие, структурные компоненты, физическое воспитание.

Annotation

The article highlights aspects of problem of comprehensive development of the child, which requires the definition of «harmoniously developed personality», refine the degree of formation of the child of preschool age. The structure of of personality of child of preschool age determined by the following components: a children's world view, basic quality, user must-motivational sphere, self-awareness, emotional sphere, volitional, physical condition. Exceptional value for their formation is the timely development of motor skills and motor complications of the child. The theoretical analysis suggests that harmoniously developed personality of preschool age child - the result of the integration of motor, cognitive, social and moral components that meet the standards of the age of the child at a certain stage of ontogenesis. Our studies confirm the physical education opportunities in terms of optimal impact on personal growth of the child. However, such effects are not well understood and require further development.

Key words: personality, harmonious development, the child of preschool age, physical education.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психічний розвиток дитини здавна привертав увагу вчених і практиків, був предметом дискусій про те, що є вирішальним у процесі становлення дитини як особистості – природне, яке визначається її біологічними задатками, або соціальне, тобто ті психічні утворення, які формуються під впливом виховання і навчання.

У роботах провідних вчених Л.С. Виготського [3], О.В. Запорожця [4], Г.С. Костюка [8], О.Н. Леонтьєва [10], С.Л. Рубінштейна [14] досліджувались основні умови і закономірності психічного розвитку дитини, була встановлена його залежність від власної активності дитини як суб'єкта різних видів діяльності і спілкування, тобто показані ті внутрішні умови, через які трансформуються зовнішні, соціальні впливи. Тим самим отримав обґрунтування тезис про ефективність такого виховання і навчання, яке, з одного боку, враховує досягнутий рівень психічного розвитку особистості, яка зростає, а з іншого – сприяє подальшому формуванню психічних структур на основі актуалізації потреб дитини у нових знаннях і видах діяльності.

В умовах пошуку шляхів вдосконалення системи дошкільно-

го фізичного виховання питання формування особистості дитини набувають першочергового значення. Їх вирішення потребує поглибленого знання і подальшого розкриття закономірностей психічного розвитку на ранніх етапах онтогенезу, оскільки успішно керувати вихованням, навчанням і розвитком дитини можна лише знаючи детермінанти, механізми та рушійні сили психічного розвитку, розуміючи залежність між вихованням, навчанням і розвитком особистості, між вродженими передумовами і впливом середовища на її формування.

Водночас уточнимо, чи можна назвати особистістю дошкільника.

Відомий психолог О.М. Леонт'єв [10] називав дошкільне дитинство періодом первинного фактичного становлення особистості, отже постановка питання про особистісне зростання дитини протягом перших шести-семи років життя є правомірною.

Поняття «особистість» належить до найбільш суперечливих і складних для визначення в сучасній психології. Єдиного концептуального визначення особистості немає до сьогодні. «Особистість» – це поняття, яким користуються психологи, щоб охопити різноманітні психологічні реалії (емоції, почуття, мотивацію), що зумовлюють поведінку певної людини. У поясненні особистості важливими є різні види поведінки (творчість, егоїзм, врівноваженість та ін.). Вчені вважають, що завдання психології особистості полягає в тому, щоб зрозуміти людську індивідуальність [4, 10].

Особистість – складна психологічна реальність, що є надзвичайно складним об'єктом дослідження. Особистість зумовлена соціокультурними впливами, але залежить і від генетичних чинників, вона функціонує на свідомому і несвідомому рівні, вона змінюється і розвивається, проте характеризується усталеними тенденціями, які дозволяють ви-

різняти особистість упродовж тривалого часу, ідентифікувати її стиль, дії, сутність.

Розвиток дитини як особистості означає становлення протягом дошкільного дитинства особливої форми цілісності – «єдиномножени», яка включає такі чотири форми суб'єктивності [1, 8, 9]:

- дошкільник як суб'єкт вітального ставлення;
- дошкільник як суб'єкт предметного ставлення;
- дошкільник як суб'єкт спілкування;
- дошкільник як суб'єкт самосвідомості.

Розвиваючись як особистість, дошкільник функціонує як носій фізичного і духовного базису; як активний суб'єкт поведінки і діяльності; як зацікавлений партнер спілкування; як носій самосвідомості, індивідуального початку. Отже, він формує і розвиває свою власну природу, отримує досвід суспільної практики людства. Досвід цей дитина отримує вже готовим і відразу з моменту народження вступає у взаємодію з ним. Розвиток дитини і є процес оволодіння цим досвідом – як онтогенетичне, тобто індивідуальне її становлення [1, 7, 9].

Ефективне вирішення питання формування гармонійно розвинутої особистості дошкільника можливе шляхом комплексного розв'язання педагогічних, медичних і соціальних завдань з урахуванням індивідуальних особливостей дитини в різні вікові періоди.

У цьому зв'язку необхідно дати визначення поняттю «гармонійно розвинена особистість» і уточнити, чи можна назвати особистістю дитину дошкільного віку.

Мета – визначити сутність поняття «гармонійно розвинена особистість дитини дошкільного віку», її структурні компоненти, співвідношення значущих для розвитку особистості дошкільнят видів діяльності в онтогенезі.

Методи дослідження – аналіз, синтез та узагальнення даних літературних джерел.

Результати дослідження та їх обговорення. У зв'язку з питанням розвитку особистості дошкільника, необхідно чітко визначитись з поняттями «онтогенез», «розвиток», «виховання», «формування».

Онтогенез розглядають як цілісний процес становлення людини як організму, як свідомої істоти і як особистості. Кожна з цих сторін характеризується своїми специфічними особливостями, хоча і має спільне [4].

Під розвитком розуміють послідовні і закономірні зміни, які відбуваються у психіці і біологічній природі людини. Розвиток – це процес руху, змін, перехід від старого до нового якісного стану. Виділяють розвиток віковий (особливості і закономірності розвитку, які властиві кожному віку) індивідуальний (індивідуальні особливості розвитку), особистісний (виникнення у дитини особистісних якостей, їх особливостей) [9].

Поняття «виховання» розглядають в його основних значеннях – соціальному і педагогічному. Виховання у соціальному значенні розуміється як соціальне явище, функція суспільства, яка полягає у підготовці підростаючого покоління до життя [1, 8, 14].

Виховання у педагогічному сенсі – це спеціально організований і керований процес, який сприяє розвитку особистості [1, 5, 12].

С.А. Козлова і Т.А. Кулікова [5] зазначають, що формування – це зміни у розвитку особистості людини або окремих його якостей, які відбуваються під впливом сукупності факторів: внутрішніх і зовнішніх, природних і соціальних, об'єктивних і суб'єктивних. Формувати – означає організувати всю життєдіяльність людини, здійснювати виховання і навчання, впливати на неї так, щоб

розвивати ту чи іншу якість.

На психічний розвиток дитини впливають кількісні та якісні зміни, які є взаємопов'язаними.

Кількісні зміни у фізичному зростанні організму (збільшення обсягу мозку, м'язової сили, маси тіла, швидкості і точності рухів) призводять до якісних змін у функціонуванні нервової, ендокринної, м'язової систем та ін. Зокрема, якісні зміни у нервовій системі проявляються у переході від безумовно-рефлекторних реакцій до умовно-рефлекторних [4, 8].

У власне психічному розвитку кількісні зміни (зростання кількості вмінь, навичок, знань, асоціацій, кола уявлень та ін.) призводять до якісної перебудови всього психічного досвіду дитини, вдосконаленню його психічної організації та умов її формування [1, 7, 14].

На якісні зміни у психічному розвитку дитини впливають різні види діяльності. З розвитком психічних процесів на основі діяльності складаються психічні особливості, які є своєрідною формою існування цих процесів.

До таких особливостей вчені відносять розумові, емоційні, вольові, трудові, моральні якості, свідомість і самосвідомість. Коли ці психічні процеси та особливості об'єднуються у певну систему, зростаючий людський індивід стає особистістю, яка здатна усвідомлювати навколишній світ, виділяти себе із навколишнього середовища, ставити цілі та використовувати різні способи для їх досягнення [1, 7, 11].

Одним із гострих питань дошкільної психології є питання виникнення особистості [7, 9, 10].

О.Л. Кононко [7] на питання, чи кожна дитина є особистістю, відповідає наступним чином. Так, – якщо виходити з розуміння потенційної спроможності кожної психічно нормальної людини стати нею. Ні, – у сенсі того, що особистість – це вершина розвитку

людини, отже має фіксувати повноту реалізованості нею потенціалу, активну життєву позицію. Таким чином, різниця між потенційною спроможністю кожної дитини стати особистістю і мірою реалізованості (нереалізованості) цієї спроможності визначає характер особистісного зростання на кожному етапі життєвого шляху.

Як наголошують вчені [1, 3, 4, 8 та ін.], нові якості, що виникають у психічному розвитку індивіда, являють собою складну структурну організацію. Структурність виявляється у змістовній (система уявлень і понять про реальну дійсність, яка складається у особистості), операційній (система і дій і операцій, завдяки яким знання здобуваються і застосовуються у дійсності), а також – у мотиваційній (комплекс потреб, інтересів, перспектив) сторонах психічного розвитку дитини.

О.Л. Кононко [7] пропонує виділяти такі структурні компоненти особистості дитини.

Дитячий світогляд. Під ним розуміють знання і досвід дошкільника, які дають йому змогу здобути відносно ціле уявлення про світ, зумовлюють його життєві орієнтації, ставлення до навколишньої дійсності та самого себе.

Другий складник структури особистості – особиста свідомість, або самосвідомість дошкільника. З нею пов'язане усвідомлення дитиною свого обмеженого місця у житті, причетності до оточуючого світу. Виникає усвідомлення власних можливостей, закладаються основи самооцінки образу – Я, елементарної Я-концепції. Дошкільник оцінює свої особистісні якості (позитивні і негативні), своє місце у системі спільних відносин.

Третім складником особистісного зростання дошкільника є оптимальна для віку модель потребово-мотиваційної сфери. Багаточисельні дослідження свідчать про те, що протягом до-

шкільного дитинства розвиваються смислові орієнтації у довкіллі: малюк освоює моральні правила і норми, оволодіває соціально схвалюваними формами поведінки, прагне поводитись правильно [12].

Важливим складником особистості дитини є розвиненість емоційно-почуттєвої сфери, насамперед, соціальної спрямованості, соціальних сил, емоційної забарвленості. Необхідно впливати, з одного боку, на збалансування у малюка «почуття Я» з «почуттям іншого», з другого боку – на розвиток культури виявлення почуттів, адекватної реакції на життєві події. Дослідники відзначають [1, 6, 7, 12], що нерозвиненість почуттєвої сфери, емоційної сприйнятливості та чуйності продукують соціальну байдужість, інертність, нездатність відчувати інших. Соціально й емоційно нерозвинена дитина характеризується дефектом особистісного зростання.

Наступним складником особистості дошкільника О.Л. Кононко [6, 7] вважає вольову сферу, вміння підпорядковувати свою поведінку досягненню конкретних цілей, долати труднощі на шляху до них. Вона вимагає високих форм орієнтувальної діяльності, вміння діяти цілеспрямовано, регулювати власну активність.

У Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні [2] визначено, що також дуже важливим складником особистості дитини є так звані «базові якості», до яких автори відносять, насамперед моральні якості. Ці якості визначаються індивідуальними особливостями і пов'язані з різними сферами життя та видами діяльності дитини. Оскільки особистісних якостей досить багато, – було здійснено диференціацію їх за ступенем значущості для становлення особистості дошкільника і введено поняття «базові якості», тобто основні, найголовніші, визначальні. Оскільки

базові якості особистості є результатом індивідуального життєвого досвіду дитини та зовнішніх впливів (виховних і навчальних), їх можна розглядати як вершинні показники конструктивності, продуктивності життєдіяльності дошкільника, реалізації ним свого особистісного потенціалу.

До базових якостей, що виступають важливим показником особистісного зростання дошкільника, фахівці відносять: самостійність, працелюбність, людяність, самолюбство, спостережливість, відповідальність, розсудливість, справедливість, самовладання, креативність.

Оцінюючи міру розвитку тієї чи іншої базової якості, необхідно брати до уваги такі параметри: вік дитини, інтенсивність та повноту прояву якості, її стабільність у різних умовах життєдіяльності. У кожній віковій групі проявлення цих якостей не є однаковим.

На нашу думку, ще одним, дуже важливим компонентом особистості дошкільника є фізичний стан, який визначається біопсихологічними детермінантами.

Розглядаючи психологічні особливості становлення і розвитку особистості дитини дошкільного віку, необхідно зупинитись і на причинах, які можуть викликати відхилення у поведінці дитини. Враховуючи взаємозв'язок біологічних і соціальних факторів, особливостей розвитку дитини і специфіку середовища, в якій вона розвивається, вчені виділяють такі групи детермінант [4, 13]:

1. Біопсихологічні детермінанти.
2. Соціально-психологічні фактори.
3. Психолого-педагогічний аспект.

Розглядаючи процес фізичного виховання у взаємозв'язку зі становленням і формуванням особистості дошкільника, зупинимось головним чином на біопсихологічних детермінантах можливих відхилень у поведінці дитини.

Біопсихологічні детермінанти поділяють на окремі підгрупи – спадкові, вроджені і ті, які виникли у період індивідуального життя дитини [13].

До спадкових факторів відносять складні порушення розвитку (ураження генетичного матеріалу, спадково обумовлені дефекти обміну), основні властивості нервової системи дитини, які є основою її темпераменту. Ці типологічні особливості накладають відбиток на характер і здібності, поведінку, стиль діяльності та ін.

Вроджені фактори включають в себе випадки внутрішньоутробних уражень (токсикоз, токсоплазмоз, інфекції мозку, інтоксикації), а також патології під час пологів. Ці фактори позначаються на дозріванні структур нервової системи, тим самим впливаючи на індивідуально-типологічні особливості дитини, іноді змінюючи, послаблюючи генетично запрограмований тип вищої нервової діяльності, порушуючи можливості формування механізмів довільної регуляції поведінки.

Проведені дослідження пояснюють, як впливають певні, отримані дитиною від батьків, особливості психічної організації на подальший хід його розвитку, залежність зовнішності дошкільника, його тілобудови від характеру спілкування з однолітками [3, 11, 13]. За даними цих досліджень, тип тілобудови викликає у дітей припущення про наявність певних особистісних рис та особливостей поведінки. Атлетична тілобудова сприймається в основному більш сприятливо, ніж астенична і пікнічна. Найбільшою популярністю серед однолітків користуються діти атлетичного (мезоморфного) типу, рідше – астеничного (екзоморфного), а найменше обирають у якості товаришів пікнічного типу. Тому у дітей із зайвою масою тіла часто спостерігається негативне ставлення до власного тіла, несприймання образу свого фізичного «Я».

До біопсихологічних передумов виникнення відхилень у розвитку дитини відносяться і деякі захворювання – нервові і соматичні, особливо якщо вони тривалі. Але навіть нескладні захворювання типу респіраторних, впливають на психічний розвиток дитини, оскільки фізичний стан завжди впливає на настрій людини. Малюки під впливом легкого нездужання часто бувають неслухняними, дратівливими.

Що стосується важких хронічних захворювань, то вони суттєво змінюють перш за все соціальну ситуацію розвитку. Знижується рівень психічних можливостей оволодіння будь-якою діяльністю, обмежується коло і якість контактів, тобто змінюється об'єктивне місце, яке займає дитина в житті, і тим самим її внутрішня позиція по відношенню до всіх життєвих обставин. Біологічні зміни, які відбуваються в організмі, впливають на динаміку діяльності, витривалість до навантажень як фізичних, так і психічних.

Такі діти, рідко відвідуючи дитячий садок, відчувають значні труднощі і відрізняються емоційною напруженістю у зв'язку з необхідністю постійно адаптуватись до дитячого колективу. Загальна послабленість і «тимчасовість» перебування не дозволяють зайняти бажане місце на шкалі лідерства. В результаті до кінця дошкільного періоду формується тип замкненої, некоммунікбельної, депресивної дитини, в репертуарі поведінки якої представлені захисно-агресивні реакції, намагання усамітнитись, комплекс меншовартості. Все це може призвести до патологічних формувань особистості [11].

Таким чином, при з'ясуванні причин порушень у поведінці дошкільників спеціальну увагу необхідно приділяти аналізу фізичного розвитку, стану здоров'я дитини, а також рівню його фізичної підготовленості.

Висновки. Отже, структура

особистості дитини дошкільного віку визначається такими компонентами: дитячий світогляд, базові якості, потребово-мотиваційна сфера, самосвідомість, емоційна сфера, вольова сфера, фізичний стан.

Виключне значення для їх становлення має своєчасний розвиток моторики і ускладнення рухової діяльності дитини.

Таким чином, проведений теоретичний аналіз дозволяє говорити про те, що гармонійно розвинена особистість дитини дошкільного віку – це результат інтеграції її рухових, когнітивних і соціально-моральних компонентів, які відповідають віковим нормам розвитку дитини на певному етапі онтогенезу.

Отже, проведені дослідження підтверджують широкі можливості фізичного виховання в плані оптимального впливу на особистісне зростання дитини. Однак шляхи такого впливу ще недостатньо вивчені і вимагають подальшої розробки.

Література

1. Анциферова Л.И. К психологии личности как развивающейся системы /В кн.: Психология формирования и развития личности /Отв. ред. Л.И. Анциферова. – М.: Наука, 1981. – С. 3-19.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) / наук.кер. А.М.Богуш; автор. кол.: Богуш А.М., Беленька Г.В., Богінч О.Л. та ін. - К., 2012. – 30 с. (Спец. випуск журн. «Вихователь-методист дошкільного закладу»).
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология: учеб. пособие / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 479 с.
4. Запорожец А.В. Условия и движущие причины психического развития ребенка / А.В. Запорожец // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. – М.: Просвещение, 1981. – С. 27-55.
5. Козлова С.А. Дошкольная педагогика: учеб. пособие [для студ. пед. учеб. заведений] / С.А. Козлова, Т.А. Куликова. – 4-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 416 с.
6. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: наук. – метод. посіб. / наук. ред. О.Л. Кононко. – К.: Ред.журнал «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
7. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід) / О.Л. Кононко. – К.: Стило, 2002. – 251с.
8. Костюк Г.С. О взаимоотношении воспитания и развития ребёнка. Избранные психологические труды / Г.С. Костюк. – М.: Педагогика, 1988. – С. 29-41.
9. Кузьменко В.У. Развитие индивидуальности дитини 3-7 років: [монографія] / В.У. Кузьменко. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2005. – 354 с.
10. Леонтьев А.Н. Деятельность и личность / А.Н. Леонтьев // Психология личности: хрестоматия. – Самара: Изд. дом «Бахрах», 1999. – Т.2. – С. 165 – 188.
11. Пангелова Н.С. Теоретико-методичні засади формування гармонійно розвиненої особистості дитини дошкільного віку в процесі фізичного виховання: дис. ... доктора наук з фізичного виховання і спорту: спец. 24.00.02 / Н.С. Пангелова. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – 445 с.
12. Поніманська Т.І. Виховання людяності (До Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі»): [методичний посібник] / Т.І. Поніманська, О.А. Козлюк, Г.В. Марчук. – К.: Міленіум, 2009. – 215 с.
13. Психология здоровья: [учебник для вузов] / Под ред. Г.С. Никифорова. – СПб.: Питер, 2006. – 607 с.
14. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб: Питер Ком, 1999. – 720 с.

